

Т. О. Ковальчук, старш. лаборант

Всеукраїнського навчально-наукового центру шевченкознавства,
Київський національний університет імені Тараса Шевченка, м. Київ
trojana14@gmail.com

ХУДОЖНЄ ВІДОБРАЖЕННЯ ІСТОРИЧНИХ ПОСТАТЕЙ У "ГАЙДАМАКАХ" Т. ШЕВЧЕНКА ТА РОМАНАХ К. ПОЛІЩУКА "ГУЛЯЙПІЛЬСЬКИЙ БАТЬКО" ТА "ОТАМАН ЗЕЛЕНИЙ"

Проаналізовано зображення історичних постатей у романах К. Поліщука та поемі "Гайдамаки" Тараса Шевченка. Подано порівняння творів Шевченка з історичними дослідженнями того періоду. Порівнюється система образів творів К. Поліщука та образів поеми "Гайдамаки" Т. Шевченка.

Ключові слова: авторська свідомість, принципи образотворення, історичні постаті, художній вимисел.

Протягом десятиліть ім'я К. Поліщука не згадувалося навіть в антологіях, а твори забороняли читати. Письменник, розділивши долю побратимів "розстріляного відродження", потрапив до чорних списків "ворогів народу" і зник у проваллях людської пам'яті. Навіть сьогодні не знайдемо його друкованих віршів, оповідань і нарисів, що були популярними у 20-х рр.

Клим Поліщук й досі залишається малодослідженим письменником, а його історичні романи потребують прочитання та дослідження.

Про письменницький доробок К. Поліщука писали його сучасники: М. Богацький, С. Буда, П. Горецький, М. Жук, В. Коряк, В. Поліщук, В. Самійленко, Б. Тиверець, П. Тичина та ін. Життя та творчість письменника за радянських часів замовчувалися або оцінювалися в негативному ракурсі, навіть в сучасному літературознавстві його роботи залишаються маловідомими. За останні роки творчість митця досліджували Раїса Мовчан, Валерій Шевчук, Сергій Яковенко, Петро Ротач, Мирослава Ковальчук.

У творчості Кліма Поліщука спостерігається трагічне світо-відчуття, пов'язане з бінарною опозицією між високими

ідеалами та жорстокою реальністю. Герой письменника відчуває й усвідомлює трагічну роздвоєність свого екзистенційного існування. Він обирає нові незвичні шляхи пізнання трансцендентного, у якому виявляється своєрідний бунт проти узвичаєних норм поведінки та світоглядних засад. У романах "Отаман Зелений" (1922, друга редакція – 1925) та "Гуляйпільський батько" (1925) письменник змальовує широку панораму громадянської війни, створює образи ватажків протиборчих сил, художньо втілює особливості українського національного менталітету – демократизм та прагнення до свободи. Завдання, поставлене письменником в його романах, надзвичайно складне. Події революції та громадянської війни на Україні були настільки масштабними та суперечливими, що охопити їх розумом і дати об'єктивний аналіз було дуже складно навіть людині непересічній. Романи К. Поліщука не можна назвати історичними в повному розумінні цього слова, оскільки їх писав сучасник тих буремних подій.

В українській літературі, поруч із Климом Поліщуком, ті початкові, безпосередні враження від світової війни, революції й визвольної війни знайшли своє вираження в прозі Н. Романович-Ткаченко, О. Маковея ("Кроваве поле"), О. Турянського ("Поза межами болю"), В. Стефаника, М. Яцкова, Д. Лукіяновича, В. Підмогильного, А. Крушельницького, О. Кобця ("Записки полоненого"), в повістях М. Голубця, в романі Р. Купчинського "Заметіль", у новелах В. Софронова-Левицького, "Нотатнику" Ю. Липи, творах Ф. Дудка ("Дівчата відчайдушних днів", "Чорторий", "Отаман Крук"), Ю. Горліса-Горського ("Холодний Яр"), Ю. Яновського ("Вершники"), М. Хвильового, А. Головка, М. Івченка, Б. Антоненка-Давидовича ("На шляхах і роздоріжжях"), Г. Косинки, В. Сосюри ("Третя рота"), П. Панча ("Голубі ешелони") та ін.

Характерною для К. Поліщука є документальність розповіді, увага до історичних фактів, прагнення здійснити правдивий репортаж про події. Він фактично продовжує і розвиває жанр "новели факту", що стає популярним у ті часи. "Береться факт як його подає газета, – писав про цей жанр В. Коряк. – Вплив

преси, газетярства на літературу стає потужний в бойову добу, добу громадського напруження" [Коряк, 1931, с. 273].

Система образів К. Поліщука побудована на основі поєднання реальних історичних постатей та персонажів, створених художньою уявою автора. Шляхи історика і митця часто розходяться: перший намагається якомога повніше охопити й систематизувати конкретні факти, бо претендує на істинність, другий же має інше завдання – створити самодостатню картину історії. Таку творчу стратегію реалізують у своїй творчості Тарас Шевченко та Клим Поліщук. Шевченко бачить в історії не ідеї, події, а людей, їхні маленькі історії, які стікаються в великий вир історії. Шевченко використовує поетичні ілюстрації, що спонукають читача не розглядати історичний процес як сукупність сухих фактів, а емоційно співпереживати.

В центрі романів Клима Поліщука – образи знаменитих отаманів часів Визвольної війни, ватажків селянського руху Нестора Махна, Миколи Григоренка (Ничипіра Григор'єва), Зеленого (Данила Терпила). Другу групу складають образи їхніх найближчих соратників та противників. Це – Воленко, ідеолог махновського руху, Щусь та Петрик, керівники махновських загонів, Дик та Сокіл, на початку роману найближчі помічники Григоренка, Оріся, кохана дівчина Махна й Григоренка, Оксана – дружина Махна, Степан Шкуратов, односелець та непримиренний суперник Зеленого, соціаліст Онупрієнко, робітник Супоня, галичанин Проць – товариші та соратники Зеленого. Третя група – персонажі з народу, що характеризують його стан та еволюцію часів Визвольної війни. В другому романі – "Гуляйпільській батько" – прагнучи бути якнайближче до історичної дійсності, письменник вводить якомога більшу кількість образів реальних учасників революційних подій. Такими персонажами є, окрім отаманів Н. Махна та М. Григоренка (Н. Григор'єва), Воленко (Волін), Ф. Щусь, Петрик (Петренко), брат Махна Григорій. Як правило, їхні характери є невиразними, змальовані письменником схематично. Важливим для нього є лише їхня наближеність до Махна та відданість йому. Через них він розкриває характер самого селянського ватажка. Так, брат

Махна, "невеликий жовнір", що згадується автором лише на початку роману, з'являється знову тільки, щоб показати, як Махно переживає його смерть. Хоча насправді Григорій Махно був одним із найближчих соратників "батька", а влітку 1919 р., після об'єднання армій Махна та Григор'єва, став начальником штабу об'єднаних сил.

Образ Воленка, ідейного ватажка махновського руху, дає змогу простежити ідейну революцію Махна, який від анархістської ідеї формування вільних самоуправних комун приходить до думки про необхідність селянського повстання, відновлення давньої Запорізької Січі, зокрема щоб залучити козацтво Григоренка до анархістського руху ("Запорожці були також анархісти...Тепер козаки з нами мусять бути...") [Поліщук, 1991, с. 83]. Сам Н. Махно у своїх споминах писав про відсутність у нього "достатньої освіти та конкретно – позитивної підготовки в області соціально-політичних проблем анархізму", що "гнітило його" [Махно, 1991, с. 8].

Однак саме Махно, єдиний з анархістів, що були переважно теоретиками, зрозумів необхідність з'єднання анархізму з масовим народним рухом і реалізував це на практиці. І цей факт вірно підмітив К. Поліщук у романі. Ідейним керівником махновського руху спочатку був П. Аршинов, а не Волін (Воленко), як пише К. Поліщук. А у 1919 р. теоретиків-анархістів серед повстанців і зовсім не було, й агітаційно-пропагандистську роботу вів сам "батько" [Воловиківський, 1994, с. 81]. Однак письменник вірно показує настрої Махна щодо анархізму, прагнення відмежуватися від нього в певні періоди своєї діяльності. Це підтверджують дослідження істориків. Наприклад, на початку 1919 р. Махно відходить від анархізму, політика якого на даному етапі не відповідала інтересам селян, що боролися за землю і владу. "Я в першу чергу революціонер, а потім – анархіст", – говорив він [Воловиківський, 1994, с. 84].

Про Воліна як ідейного провідника армії Н. Махна пише також В. Підмогильний в оповіданні "Третя революція".

Вперше зустрічаємося з Махном у суворій сибірській тайзі. На вигляд непримітний, але письменник звертає увагу на його "невеликі, темно-сірі очі, з непорушним залізним поглядом,

який не змінювався навіть тоді, коли сміялося лице". Саме вони свідчили про те, що "ця людина кремезної вдачі, могутньої волі, сили та пристрасті, що вирує десь у глибині душі, і що під її, зовнішньо спокійним, смаглявим лицем відбувається якась скрита і запекла боротьба". Іноді "погляд його очей робився колючим, як гадюче жало, й товариші ніяково починали дивитися в землю" [Поліщук, 1991, с. 20].

К. Поліщук акцентує на очах Махна як на основній рисі його зовнішності. Свідчення про те, що погляд та очі Махна найбільше характеризували його зовнішність, зустрічаємо в споминах людей, яким доводилося спілкуватися з "батьком". Наприклад, М.Ф. Акулова, командира одного з червоноармійських загонів: "Махно зовсім не був схожий на українського "батька". Він виглядав звичайним бійцем. Тільки хитрі сірі очі його говорили про силу волі й жорстокість... [Воловиківський, 1994, с. 134]. Як згадувала вчителька Н. Сухогорська: "...найзапекліші розбійники-махновці не витримували цього погляду і починали тремтіти, як осикове листя" [Воловиківський, 1994, с. 144].

Інша характерна особливість героя – його мова: "коли говорив, то ясно й коротко, що товариші знали відразу, чого він хоче. Скаже їм своє "і тільки", а ті вже все знають". Потім це "і тільки..." лунає в найтяжчі хвилини відступів та поразок махновської армії.

Це також вказує на глибину дослідження К. Поліщуком історичної особистості Н. Махна. Як згадували очевидці, Махно говорив різко, нескладно, то знижуючи, то підвищуючи голос, повторюючи за кожною фразою, складеною з 5–10 слів, сповне не гніву: "І тільки" [Воловиківський, 1994, с. 144].

Письменник намагається з'ясувати, ким був Н. Махно насправді – справжнім революціонером чи звичайним бандитом. Сам Махно вважає себе уособленням української революції, що підняла народ на боротьбу за свої права, тож в останньому слові в польському суді заявляє: "Судите не Нестора Махна із Гуляйполя, а судите Українську революцію, яка щойно починає творити свою історію... Я – Майбутнє! Отже, судіть мене, коли можете судити!..." [Поліщук, 1991, с. 219]. "Бачу, що ти лицар

майбутнього...", – говорить Махнові Оксана [Поліщук, 1991, с. 198], і сам він іноді відчуває себе чистим від тієї крові, "яку пролив власними руками, часто навіть не знаючи – для чого саме" [Поліщук, 1991, с. 199].

У певний момент, залишений багатьма прихильниками, "оточений звідусіль непроглядною силою червоних", побачивши навколо себе лише те, "що придбав ціною сибірського "золотого пісочку", сам Махно також замислюється: "Що ж це воно? ...Невже ж це все не було боротьбою?! ...Революцією?! ... Невже я й справді тільки бандит?!" [Поліщук, 1991, с. 207–208]. Вже біля самого кордону, слухаючи старого пасічника, який розмірковує про стан справ на Запоріжжі – "...кажуть, що на тім Запоріжжю таке стало, що скоро люди від голоду будуть мерти ... все то отой проклятий Махно натворив" [Поліщук, 1991, с. 212], – "батько" промовляє: "Кінець!" Так, це кінець його боротьби. Не поразка від червоних, а саме усвідомлення своєї руйнівної діяльності, розуміння того, що в ході боротьби він відірвався від ґрунту, який завжди давав йому нові сили.

К. Поліщук, на відмінну від інших письменників та своїх попередніх оповідань про світову війну, уникає натуралістичних зображень звірств махновців, лише згадує факти вбивства ними безневинних людей. Так він уникає кровожерливого образу їхнього лідера, фактично створеного в уяві багатьох людей. Аналізуючи поему "Гайдамаки" Тараса Шевченка, слід зазначити, що в Кобзаря спостерігається інший підхід до зображення історичних постатей, поет не уникає натуралістичних описів повстання, Гонти Тараса Шевченка жорсткий і непохитний, письменник акцентує увагу на безкрайній відданості справі та вірності присязі, яку неодноразово демонструє ватажок.

Варто згадати, що історичні дослідження спростовують цей вчинок, що дає змогу дійти до висновку, що Т. Шевченко додав його радше для підкреслення сили ненависті українського народу до своїх загарбників.

Клим Поліщук не може дати на питання – ким був Махно насправді – однозначної відповіді. Однак це й не дивно, адже, судячи зі спогадів В. Винниченка, навіть керівники Директорії, які прагнули досягти угоди з Махном (і в певні моменти

досягали її), не мали чіткого уявлення про нього особисто та кінцеву мету його боротьби: "Неможливо з певністю сказати нічого навіть про таку відому постать у повстанському рухові, як Махно. З оповідань одних – він ідейний анархіст, свідомий українець, з романтичним устроєм свого війська, на зразок запорізького; з оповідань других – це просто бандит, безпринципний, анти українець" [Воловиківський, 1994, с. 62]. Це питання – ким же був Махно насправді і до цього часу з'ясовують численні дослідники.

Що ж до К. Поліщука, для нього Н. Махно – перш за все людина, яка може бути щасливою лише на батьківщині, серед свого народу, на своєму ґрунті. Тож в епілозі до роману автор пише, що, можливо, Махно "подався у невідомі Мексиканські прерії, які ... дадуть йому ту силу, яку взяли в нього рідні простори..." [Поліщук, 1991, с. 219]. Махно для К. Поліщука – уособлення української революції, що призвела лише до руїни. Її трагедія – в розрізненості, розпорошеності її сил, в міжусобній боротьбі, а звідси – руїна.

Письменник намагається простежити еволюцію настроїв селянства від тріумфальної ходи Махна півднем України до того моменту, коли він змушений залишити рідну землю. К. Поліщук, як і Г. Косинка, працював у "сільській темі", і так само, як і він, прагнув показати революцію з погляду психології селянства. Однак, якщо, Г. Косинка "возвисив мужика до рівня духовно суверенної особистості і водночас виразив цю суверенність внутрішньо обжитою тим мужиком мовою" [Косинка, 1988, с. 13], то у К. Поліщука селянські образи майже відсутні. Вся увага автора зосереджена на двох колишніх селянах, ватажках селянського руху отаманах Зеленому та Махнові, а образи селян якщо і вводяться, то слугують лише допоміжними засобами у розкритті характерів основних героїв. Тоді як Тарас Шевченко в поемі "Гайдамаки" більш деталізує, додає описи підготовки та перебігу. Залізняка влучно характеризує Волох, називаючи козацьким батьком, що цікаво перегукується з "Гуляйпійським батьком" К. Поліщука та звичкою махновців називати батьком Махна. Асоціювання постаті ватажка з батьківською фігурою, а особливою згадуючи рівень

поваги, який завжди демонструвався до постаті батька в українській культурі – здається мені надзвичайно показовим і цікавим для подальшого дослідження. Образ Гонти набуває вичерпної характеристики в розділі "Гонта в Умані", а саме в епізоді вбивства Гонтою власних дітей. Автор транслює народні погляди на вірність присязі: "Мої діти – католики... // Щоб не було зради, // Щоб не було поговору. // Панове громадо! Я присягав, брав свячений // різать католика" [Шевченко, 1918, с. 67]. Психологізм згаданого дійства розкриває глибину любові Гонти до синів, адже його батьківський розпач безперечний. Дітей Гонта хоронить за козацькою звичкою, накривши очі червоною китайкою. Залізник, і Гонта зображуються справжніми народними ватажки, сповненими рішучості і близькими до народу. Саме такими народних ватажків Зеленого і Махна виписував й Клим Поліщук. Описуючі історичні події поет не намагається подавати об'єктивну хроніку подій, а подає більш зромантизовані образи, гострота і глибина яких нам згадується й дотепер.

Схоже спостерігаємо і в романах Кліма Поліщука. Там, де з'являється розповідь про Зеленого, у реалістичну картину зображення дійсності вплітаються романтичні мотиви. Зелений для Кліма Поліщука – "загадковий", мова його посланців до Махна – поетична, козацька: "Білих б'ємо й рубаємо і просто до Чорного моря зганяємо...Однак неабиякий клопіт із червоними маємо, з якими у нас не те, що нема тепер згоди, але й справжня війна почалася..." [Поліщук, 1991, с. 12]. Подарунок Махнові також відповідний "новісінька шабля у широ-злотій оправі" [Поліщук, 1991, с. 175]. І дії зеленівців відповідають славним козацьким традиціям. Так, над річкою Рось вони побили понад двадцять тисяч білих, спромігшись вистояти навіть проти танків. Для цього викопані ями, куди набралось води й вибратися звідти вони не змогли [Поліщук, 1991, с. 76].

Образність і стилістика народних пісень чітко прослідковується в рядках: "І воює, і гарцює, // З усієї сили", що підкреслює народність Залізняка, Гонти та їхніх прихильників.

Максима Залізняка поет показує сильною цільною особистістю. Він живе єдиною метою, але водночас не забуває про

біди простого люду і переймається ними. Саме його близькість спонукала гайдамаків називати Залізняка "батьком". Він не тільки вправно бився, а й знаходив добре, вчасне слово для своїх гайдамаків, завжди вмів підняти бойовий дух. Образ Залізняка – це образ улюбленця українського народу, улюбленця "громади в сіряках". Повстанці кажуть про свого ватажка: "У нас один старший – батько Максим". Поряд з емоційно-напруженою мовою Яреми – спокійна урівноважена мова Залізняка ("Добре, сину, ножі будуть на святе діло...") [Шевченко, 1918, с. 80].

Рушійною силою "батька" Зеленого в Кліма Поліщука є помста, яка керує Данилом (Зеленим), так само як і Махном. Після вбивства Онупрієнка "дні і ночі думав про те, як би так помститися за тих, що терплять й не можуть встати... Почуття кривди наповнювало всю його істоту..." [Поліщук, 1925, с. 69].

"Руйнуй, щоб будувати", написано на прапорі анархістів. Так само Данило приходить до висновку, що "чим більше руїни, тим більше горя, а чим більше горя, тим ближче кінець... А цей кінець був тільки революцією, яку бачив у снах своїх..." [Поліщук, 1925, с. 128]. Його погляди здаються схожими на анархістські, але це не так: "Треба добре вважати на те, що саме маєш руйнувати, бо руйнувати зовсім легше, ніж творити...", розмірковує він" [Поліщук, 1925, с. 166].

"Наш Зелений – для всіх, а ти для себе..." – говорять Махнові посланці Зеленого. Адже Махно не помічає сваволі своїх бійців, що розростається з кожним днем, і від якої страждає місцеве населення, у той час як Зелений привчив своїх бійців до самопожертви в ім'я революції.

Загалом Зелений і Махно – зовсім різні людські типи. У той час як Зелений працьовитий, серйозний, з дитинства любив книгу і розмірковував про сенс життя, Махно – розбишака, для якого прагнення що-небудь вкрасти чи кого-небудь побити й було тривалий час проявом анархізму. Вони обидва приймають насильство як життєво необхідний елемент революції, яку вони ставлять понад усе, навіть вище Бога. І хоча Зелений намагається обмежити насильство, а Махно особливо не переймається цими проблемами, результат один: насильство породжує насильство. Хоча особисто для Зеленого це глибока внутрішня

трагедія, пов'язана з відчуттям розпачу, внутрішньої кризи, екзистенційної пустки.

Отаман Зелений та очолюваний ним рух залишається для автора таким, що найбільше відповідає інтересам українського народу, але він виявляється не досить сильним, щоб створити власну державність. Одна з причин – відсутність єдності серед українців. Йому доводиться відбивати атаки білих і червоних, так і військ Директорії, а також боротися зі свавіллям Махна. Урешті перемагають червоні, які для автора – лише "зайди", але за ними реальна сила, перш за все – організаційна.

Романи К. Поліщука наглядно демонструють зростання його майстерності за короткий проміжок часу. Якщо перший роман, на думку деяких критиків, є найбільш невдалим твором письменника, то другий – набагато майстерніший, вдосконалення авторського стилю виявилось не лише у прагненні до об'єктивності зображення, в більшому психологізмі персонажів, набагато ширшій проблематиці романів, але й у використанні більш широкої палітри художніх засобів. Якщо у першому романі "Отаман Зелений" письменник ідеалізував персонажів, то в "Гуляйпільському батьку" намагається реалістично змалювати героїв. Образ Григоренка у К. Поліщука менш психологічний, ніж образи Махна та Зеленого. Він виконує, очевидно, допоміжну роль для кращого розкриття характеру Махна.

Аналіз романів та їх порівняння з історичними дослідженнями змалюваного періоду свідчать, що ці факти не завжди відповідають історичній дійсності. Письменник, як і Тарас Шевченко, іноді відступав від історичних фактів для більшої образності. Однак зрозуміло, що без достатнього знання історичних фактів витворити подібні твори неможливо. Тож різниця між історичною правдою і зображеним в творах абсолютно свідомо і слугує меті письменників. Також, слід розуміти, що не завжди письменник має можливість послуговуватися достеменними історичними фактами, деякі з них виявляються людськими вигадками, вірогідність яких на час написання твору перевірити не було можливості. Так, в поемі "Гайдамаки" Тараса Шевченка смерть вільшанського титаря, за дослідженнями Антоновича, виявилася місцевою "сагою", яких тисячі живе по

святій Русі. Шевченко пише про Гонту, що перед уманською різнею "на Поліссі Гонта бенкетує", і немов то також перед уманською різнею Гонта разом з Залізняком спалив Лисянку, однак відомо, що Гонта з Залізняком зійшовся аж під Уманню. А образ Гонти, який убив своїх дітей, так запав в пам'ять, що в колі літераторів, а часом і деяких істориків склалася думка про Гонту, як про вбивцю двох своїх малолітніх синів. Насправді ж Гонта мав чотири доньки і одного сина, таких же ревних православних, як і їх мати. Не був він і таким кровожерливим, як його намагалися показати польські джерела. Навпаки, Гонта врятував життя двох старших дітей католика Младановича [Шевченківська енциклопедія, 2015, с. 956].

У романах Клима Поліщука факти також далеко не завжди відповідають історичній дійсності. Вже відомості про життя та діяльність Н. Махна до революції спростовуються дослідженнями істориків. Так, К. Поліщук пише про те, що Махно був на каторзі у Зерентуї. Потрапив він туди через збройний напад на Бердянську повітову скарбницю з метою отримання коштів і визволення соціал-демократів, що сиділи в Січеславській тюрмі, і сталося це 1906 р. Весною 1907 р. Махно був засуджений Таврійським окружним судом до довічної каторги. Спочатку він був висланий до московської централі, потім – до Акатую, пізніше – Зерентую, звідки Махно "кілька разів пробував утікати і одного разу йому пощастило вирватися із каторжної копальні, але варта зробила облаву і знайшла його в хатині дроворуба". Лише після лютневої революції 1917 р. він здобув амністію [Поліщук, 1991, с. 11].

Історик В. Воловиківський, користуючись документальними джерелами, доводить, що на каторзі у Зерентуї Махно не був. Його було заарештовано 5 жовтня 1907 р. за розбійницький напад на двох стражників в селі Гуляйполе після невдалої спроби пограбування одного багатія [Воловиківський, 1994, с. 11–12]. Під час перебування Махна під слідством у в'язниці 22 листопада 1909 р. члени анархістської організації "Спілка бідних хліборобів", до якої належав і Махно, вбили урядника Караченцева, унаслідок чого 15 осіб, серед яких – Н. Махно – були віддані під суд. За ухвалою Одеського військово-

окружного суду від 22 березня 1910 р. Н. Махна разом із чотирма товаришами засуджено до страти через повішання, але помилувано і замінено страту безстроковою каторгою. У серпні 1911 р. його перевезено до московської центральної пересильної в'язниці – Бутирки, де він і провів майже шість років, до того часу, доки у ніч з 1 на 2 березня 1917 р. був звільнений лютневою революцією (тут К. Поліщук не помилився) [Поліщук, 1991, с. 19–20].

Отже, уже з такого невеличкого епізоду видно, що Махно був засуджений до каторги з іншої причини, ніж та, про яку пише К. Поліщук, в іншому році, й не будучи на каторзі у Сибіру, не міг здійснити напад на золоті копальні, який описує письменник, а пізніше підкупити золотим піском багатьох своїх прихильників.

Пристрасно засуджуючи єврейські погроми, письменник, однак, грішить перед історичною правдою, вважаючи отамана Григоренка непричетним до них. К. Поліщук приписує антисемітизм лише окремим представникам григоренківського руху, вважаючи, що вони діяли без дозволу отамана. Однак, за свідченням істориків, шлях отамана Григор'єва до незалежної Української держави пролягав через єврейські та російські погроми, що було однією з причин поразки очолюваного ним руху. Пізніше (1927) Н. Махно доводив, що однією з причин розстрілу Григор'єва була організація ним масових єврейських погромів [Воловиківський, 1994, с. 245].

Більш суттєвою є хронологічна, а врешті й смислова невідповідність щодо зародження григор'євського руху. Він виник не одразу після лютневою революції 1917 р., а лише наприкінці літа 1918 р. як революційно-селянський рух, спрямований на ліквідацію влади гетьмана й австро-німецьких окупантів. Тож Григоренко не формував загони "вільного козацтва" за дорученням Центральної Ради, як це показує Поліщук, не воював з більшовиками від її імені. Він також не боровся з самого початку з гетьманом, навпаки, у травні 1918 р. пішов на службу в його армію, де отримав чин полковника. Лише влітку 1918 року він розірвав відносини з гетьманським режимом і став одним з найактивніших борців з ним.

Клим Поліщук прагне об'єктивно висвітлити події революції та громадянської війни на Україні, однак більшості сил була властива досить непроста динаміка власного розвитку, швидка зміна політичних уподобань, перехід з одного ворожого табору до іншого. Цілком природно, що ця надзвичайно складна історична епоха породила чимало складних суспільних явищ, суть яких намагалися осмислити як історики, так і митці, й які аж ніяк неможливо було зрозуміти з позицій схематичного, чорно-білого бачення історичної дійсності. Характерною рисою авторського стилю Кліма Поліщука є документальність розповіді, увага до історичних фактів, прагнення здійснити правдивий репортаж про події. В романах письменник надає перевагу опису над аналізом, констатації фактів чи поведінки героя над психологічним аналітизмом. Розповідь здійснюється в традиційній, нарисово-оповідній манері. Принцип вірності реальній дійсності усвідомлюється митцем як критерій художності.

Незважаючи на прагнення письменника намалювати реалістичну картину революційної дійсності, не можна не бачити глибокого психологізму його творів, хоча саме брак психологізму й закидали К. Поліщуку його рецензенти [Поліщук, 1918, с. 248–249]. Однак психологізм у прозі вимірюється не вагою психологічного навантаження, причепленого до тієї чи іншої життєвої події, а тим, скільки знання про людину в певний історичний момент вдається "накрити" словом [Гинзбург, 1977, с. 4]. Йдеться про схоплення і належне відображення письменником того, що психологи називають "історичною психікою людини".

Вплив Тараса Шевченка, його історичних творів чітко простежується в творчості Кліма Поліщука. Найсильніше враження у дитинстві на К. Поліщука справив "Кобзар" Шевченка, який був для нього орієнтиром у художній творчості протягом життя. У романі "Отаман Зелений" головний герой – Данило Терпило (згодом Отаман Зелений), допитливий селянин, схильний до самоосвіти, часто цитує улюблену книжку – "Кобзар". Саме Шевченко за Поліщуком, справив вирішальний вплив на становлення особистості Зеленого, формування його світогляду. Низку ремінісценцій, цитат із Шевченка містять листи Поліщука із заслання. Звіряючись у своєму захопленні творчістю М. Гоголя

і В. Короленка, Поліщук зауважував: "Адже ж вони наші, тільки смілості у них не було тієї, що мав її "мужик" Шевченко" (лист від 14 грудня 1934 р.) [Шевченківська енциклопедія, 2015, с. 958].

Письменник досліджує величезний комплекс проблем, вивчає події громадянської війни на Україні як явища національно-визвольного та соціального, намагається з'ясувати, що є революція, і розкриває її не лише як рушійну силу історії, що розбиває окови рабства, але і як явище руйнівне й трагічне. Він досліджує народ в революції, не оминаючи його дикої стихії, еволюцію настроїв селянства, взаємовідносини між різними військово-політичними силами, між містом і селом, між Великою Україною й Галичиною, півднем і північчю України тощо. Увесь цей комплекс проблем приводить його до висновку про причини поразки української Визвольної війни. Він проводить глибинне дослідження людини в революції з її прагненнями, почуттями й стражданнями. Серед проблем, які підіймає автор, й суто моральні: визначення межі, виходячи за яку любов перестає бути високим почуттям; високого й низького в людині, що найбільше проявляється в революційні роки.

Зображаючи історичних постатей, Клим Поліщук намагається відтворити історично вірні, але дещо романтизовані постаті. Його "батько" Зелений – цілісний образ селянського ватажка, а очолюваний ним рух залишається для автора народним в прямому розумінні цього слова. Тарас Шевченко в поемі "Гайдамаки" також романтизує "батька" Залізняка, однак зображуючи історичних постатей, не уникає натуралістичності, навпаки додає образу Гонти кривавий елемент – синовбивство, який для багатьох читачів і досі залишається історичною правдою. Змальовуючи історичні постаті в художніх творах, дуже складно уникнути художніх вимислів, адже навіть для сучасників Махна він залишався загадковою постаттю і його біографія була наповнена низкою легенд та переказів, вірогідність яких на той момент було складно або й неможливо перевірити. Однак художні вимисли з'являються в історичних творах не тільки через неможливість перевірити біографічні відомості й відсутність деталізованих описів подій, а й через намагання письменників додати об'єму персонажу. Т. Шевченко вводить нову деталь в біографію Гонти не заради більшої кривавості подій,

а щоб підкреслити, до якої межі був доведений український народ. Історичний твір тим і відрізняється від історичного дослідження, що шляхи історика і митця часто розходяться: перший намагається якомога повніше охопити й систематизувати конкретні факти, бо претендує на істинність, другий же має інше завдання – створити самодостатню картину історії. У творчості Кобзаря пізнання історичного минулого України було засобом розкриття сучасного та спробою подивитися в майбутнє свого народу. Однак одне якісне історичне оповідання зробить більше, ніж десятки історичних досліджень, які ніхто не прочитає, тож йти шляхом об'єктивного, сухого викладення фактів не завжди виправдано. Саме оповідання буде тим, що читача зацікавить, захопить, стане тією версією історичних подій, яку людина пам'ятатиме. Однак, яскравий образ, домальований художньою вигадкою, назавжди закарбується в пам'яті читача і для багатьох замінить реальні факти біографії історичної постаті.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

- Антоненко-Давидович Б. На шляхах і роздоріжжях / Б. Антоненко-Давидович. – К., 1999. – 214 с.
- Воловиківський В. Нестор Махно: легенди і реальність. – К., 1994. – 256 с.
- Гинзбург Л. О психологической прозе / Л. Гинзбург. – Л., 1977. – 449 с.
- Остання адреса : до 60-річчя словецької трагедії : у 3 т. – К., 1999. – Т. 3. – 394 с.
- Ковальчук М. Романи Кліма Поліщука в контексті художнього осмислення подій української революції 1917–1920 років / М. Ковальчук // Вісн. КНУ ім. Т. Шевченка. Літературознавство. Мовознавство. Фольклористика. – 2003. – № 14. – С. 31–35.
- Коряк В. Українська література. Конспект / В. Коряк – Х., 1931. – 273 с.
- Косинка Г. Гармонія. Оповідання, публіцистика, спогади про Григорія Косинку. / Г. Косинка – К., 1988. – 286 с.
- Махно Н. Воспоминания / Н. Махно. – К., 1991. – 8 с.
- Поліщук К. Поезія / К. Поліщук // Літературно-науковий вісник. – 1918. – Кн. XII. – С. 248–249.
- Поліщук К. Гуляйпільський "батько" / К. Поліщук. – Львів, 1991. – 221 с.
- Поліщук К. Отаман Зелений. – Скрантон, 1925. – 246 с.
- Шевченко Т. Г. Гайдамаки / Т. Г. Шевченко. – К., 1918. – 92 с.
- Шевченко Т. Г. Іван Підкова ; Гамалія ; Тарасова ніч. – К., 1918. – 11 с.
- Шевченко Т. Г. Збірка [уривків з] творів з нагоди 106-річчя його уродин / з поясн. С. С. Пастушенко. – Умань, 1920. – 45 с.
- Шевченківська енциклопедія : у 6 т. – К., 2015. – Т. 5. – 1040 с.
- Яковенко С. Клим Поліщук: проза трагічного гуманізму / С. Яковенко // Клим Поліщук. Вибр. твори. – К., 2008. – С. 5–47.

REFERENCES

- Antonenko-Davydovych B. *Na shlyaxax i rozdorizhzhayax [On the roads and intersections]*. – K. : Smolosky'p, 1999. – 215 s. [in Ukrainian].
- Volovy'kovs'kyj V. *Nestor Maxno: legendy' i real'nist'* [Nestor Makhno: Legends and Reality]. – Perlit Prodakshn, LTD, 1994. – 256 s. [in Ukrainian].
- Gy'nzburg L. *O psy'xology'cheskoj proze [About psychological prose]*. – L.:Y'ntrada, 1977. – 413 s. [in Ukrainian].
- Kly'm Polishhuk: [pro n'ogo] // *Ostannya adresa: do 60-richchya solovecz'koyi tragediyi: v 3t[Last address: to the 60th anniversary of the Solovets tragedy]*. – Ky'yiv: Sfera, 1999. – T. 3. – S. 374–375. [in Ukrainian].
- Koval'chuk M. *Romany' Kly'ma Polishhuka v konteksti xudozhn'ogo osmy'slennya podij ukrayins'koyi revolyuciyi 1917–1920 rokiv[/Visny'k Ky'yivs'kogo nacional'nogo universy'tetu imeni Tarasa Shevchenka/Ky'yivs'kyj nacional'nyj universy'tet imeni Tarasa Shevchenka [Klim Polishchuk's Novels in the Context of the Artistic Understanding of the Events of the Ukrainian Revolution of 1917-1920]*. – Ky'yiv, 2003. – S. 31–35. [in Ukrainian].
- Koryak V. *Ukrayins'ka literatura. Konspekt [Ukrainian literature. Compendium]*. – X., 1931. – 273 s. [in Ukrainian].
- Kosy'nka Gr. *Garmoniya. Opovidannya, publicy'sty'ka, spogady' pro Gr. Kosy'nku[Harmony. Short stories, journalism, memoirs about G. Kosynka]*. – K.: Dnipro, 1988. – 246 s. [in Ukrainian].
- Kly'm Polishhuk. *Poeziya // Literaturno-Naukovy'j visny'k [Poetry]*– 1918. – kn. XII. – S. 248–249. [in Ukrainian].
- Maxno N. *Vospomy'nany'ya [Makhno N. Memories]*. – Kn. 1. – K. : Ukray'na, 1991. – 156 s. [in Ukrainian].
- Polishhuk K. *Gulyajpil's'kyj "bat'ko": roman / K. Polishhuk [Gulyaypil's "father": a novel]*. – L'viv: Feniks, 1991. – 221 s. [in Ukrainian].
- Polishhuk K. *Otaman Zeleny'j [Ataman Green]*. – Skrenton, Nakladom Ukrayins'kogo Robitny'chogo Soyuzu, z drukarni "Narodnoyi voli", 1925. – 246 s. [in Ukrainian].
- Shevchenko T.G. *Gajdamaky'[Haydamaky]*. – K.: Vy'd. t-vo "Kry'ny'cya"; Vijs'k. druk. "Gerol'd", 1918. – 92 s. [in Ukrainian].
- Shevchenko T.G. *Ivan Pidkova; Gamaliya; Tarasova nich / Pid red. S.Rusovoyi, Yu.Sirogo (psevd.) (Yu.Ty'shhenko), Ya.Chepigy' (psevd.) (Ya.Zelenkevych), S.Cherkasenka/Ivan Podkova; Gamalia; Tarasova Night]*. – K. : Vy'd. t-vo "Dzvin"; Ukrayins'ka shkola; Druk. b. 1-yi Ky'yiv. druk. spilky', 1918. – 11 s. [in Ukrainian].
- Shevchenko T.G. *Zbirka [ury'ykiv z] tvoriv z nagody' 106-richny'ci jogo urody'n / Z poyasn. S.S.Pastushenko[Collection of [excerpts from] works on the occasion of the 106th anniversary of his birth]*. – Uman': Vy'd. povit. vid. nar. osvity'; Druk. "Drukar" A.Galkina, [1920]. – 45 s. [in Ukrainian].
- Shevchenkivs'ka ency'klopediya: v 6 t. – t.5: Pe-S/NAN Ukrayiny, In-t l-ry' im. T. G. Shevchenka; redkol.: M. G. Zhuly'ns'kogo[The Shevchenko Encyclopedia]*. – K., 2015. – 1040 s.: [904] il. [in Ukrainian].
- Yakovenko S. *Kly'm Polishhuk: proza tragichnogo gumanizmu/Sergij Yakovenko // Kly'm Polishhuk. Vy'brani tvory'[Klim Polishchuk: prose of tragic humanism]*. – Ky'yiv: Smolosky'p, 2008. – S. 5–47. [in Ukrainian].

Стаття надійшла до редакції 10.09.19

**ARTISTIC DISPLAYS OF HISTORICAL FIGURES IN "HAYDAMAKY"
OF T. SHEVCHENKO AND IN THE ROMANS OF K. POLISHCHUK**

The article analyzes the image of historical figures in the novels of Klim Polishchuk and the poem "Haydamaky" by Taras Shevchenko. The analysis of works and their comparison with historical studies of the depicted period shows that historical facts in these works far from always correspond to historical reality. Klim Polishchuk, like Taras Shevchenko, sometimes departed from historical facts for greater imagery. However, it is clear that without sufficient knowledge of historical reality, it is impossible to create such works. So the difference between the historical truth and the depictions in the works is absolutely conscious and serves the purpose of the writers. Trying to depict bulky, interesting characters, writers often deviate from the historical truth. Taras Shevchenko uses poetic illustrations, which encourage the reader not to consider the historical process as a collection of dry facts, and emotionally empathize. The novels of Klim Polishchuk can not be called historic in the full sense of the word, since they were written by a contemporary of those stormy events, and some of the probable at that time facts were later refuted by historians. The system of images of Klim Polishchuk is based on a combination of real historical figures and characters created by the artist's artistic imagination. The task of the poet Taras Shevchenko did not see that to recreate events and to portray outstanding historical figures as accurately as possible, but to be able to express their own thoughts about a particular historical event with the help of a poetic word.

Keywords: "Haydamaky", Taras Shevchenko, Klim Polishchuk, historical figures, artistic fiction.